

Hans-Dieter
Otto

PAMISĖ
KARALIAI

nuo Kaligulos
iki Liudviko II

Alma littera

Pratarmė. Beprotystė laikų tėkmėje

Ankstesniųjų šimtmečių „beprotnamius“ vaizduojančiuose piešiniuose ir paveiksluose galime išvysti, kaip nežmoniškomis sąlygomis tarsi kokius galvijus laikė grandinėmis prirakintus ir „tramdytojų“ prižiūrimus aptemusio proto belaisvius. Iškreiptais veidais ir paklaikusiomis nieko nesakančiomis akimis jie stumia savo vargas dienas – kraupus vaizdas, kurio taip greit nepamirši! Visais amžiais – nuo antikos iki naujųjų laikų – ir visuose pasaulio kampeliuose būta nesveiko proto žmonių. Pavyzdžių esama jau antikinėje mitologijoje. Medėja nuduria savo sūnus, taip pat ir Herkulis per beprotystės priepuolį nugabija savo vaikus, tas pat pasakytina apie Trakijos karalių Likurgą, kuris, palaikęs savo sūnų vynuogienoje, nukapoja jam galūnes.

Kai kurie pakvaišėliai buvo žinomi ir galingi valdovai. Su dalimi tokių istorinių personažų iš Romos imperijos, Anglijos, Prancūzijos, Ispanijos, Švedijos, Danijos ir Vokietijos chronologijos tvarka susitiksime šioje knygoje. Galėsime aiškiai pamatyti, kas įvairiais laikais buvo laikoma beprotyste ir kaip su ne viso proto žmonėmis vis kitaip elgtasi, kaip kito jų gydymas ir slaugymas.

Genialumas ir beprotystė dažnai eina pagret. Jau graikų filosofas Demokritas maždaug keturi šimtai metų prieš Kristų yra teigęs, kad kiekvienas didis poetas esąs kvaištelėjęs. Porą dešimtmečių po Kristaus romėnų poetas Seneka šią mintį išplečia į teiginį, kad išvis iki šiol nesą buvę didžio proto be žiupsnio beprotystės. Bet čia neturima galvoje to, ką šia sąvoka žymi šiuolaikinė psichiatrija. Graikų ir romėnų filosofai beprotystę laikė apsėstumo būseną (dievybės), kai žmogus yra susijaudinęs ir apimtas ekstazės, kai jaučiasi užsimiršęs ir įkvėptas. Valdovai, apie kuriuos kalbėsime, nėra tokio tipo užsimiršėliai. Jie veikiau yra pamišėliai klinikinio požiūriu.

Sąvoka „beprotystė“ apskritai nėra tiksli. Mūsų laikais psichiatrai jos nebevartoja. Jie kalba apie psichikos ligas, psichikos negalias arba psichozes, kai kuriais atvejais – apie šizofreniją. Ši apibrėžiama „skilusio proto“ sąvoka. Informacinis veikalas *Duden medizinischer Fachausdrücke* („Medicinos terminų dudenas“) šią grupę ligonių apibūdina kaip sergančius chronišku, dažnai paveldimu, progresuojančiu ir paprastai jaunesniame amžiuje prasidedančiu negalavimu su mąstymo sutrikimu, haliucinacijomis, beprotiškomis idėjomis ir užsisklendimu savyje. Ankstesni pavadinimai, tokie kaip *dementia praecox* („anksytyvoji silpnaprotystė“), nebevartojami, nes tiksliai nenusako esmės. Sąvoka *demens* lotyniškai reiškia „beprotiškas“, „pamišęs“, „paikas“. Šiais laikais demencija labai bendrai vadinamas ligos sukeltas smegenų funkcijos sutrikimas. Nuo šizofrenikų reikia skirti šizoidus. Klasikinis vokiečių klinikinis žodynas *Pschyrembel*, 2013 metais išleistas 264-ą kartą, pastaruosius traktuoja kaip savotiškus, sunkiai bendraujančius, perdėtai jautrius, šiaip jau bukus asmenis, kurie dažnai ir „autistiškai“ yra atsiskyre nuo pasaulio. Jie nugrimzta į „ilgalaikę psichopatinę būseną“, todėl priskirtini prie sergančių „premorbidine šizofrenijos forma“, kitaip sakant, priklauso pradinės šizofrenijos pakopai.

Teisininkai vartoja visai kitus terminus. Jie kalba apie negalėjamą atsakyti – šiuolaikiškai tai būtų nepakaltinamumas. Tas, kuris ką nors daro nenusikalsdamas, negali būti baudžiamas. Pagal vokiečių baudžiamojo kodekso 20 str. nenusikalsta tas, „kuris atlikdamas veiką dėl ligos sukulto psichikos sutrikimo, dėl esminio sąmonės sutrikimo ar silpnaprotystės arba kitos sunkios psichikos anomalijos nėra pajėgus suvokti veikos neteisėtumo ir elgiasi pagal šį suvokimą“. Šiais požymiais nesivadovauja nei bendroji medicina, nei psichologija. Tačiau tas sąvokas vartoja teismo medicina, ir tai padėtį dar labiau komplikuoja. Taip pat ir kultūros istorijos požiūriu „beprotystė“ nelengva apibrėžti. Iki XIX a. pabaigos, ką laikyti pamišusiu ar sveiko proto

žmogumi, būdavo nustatoma beveik vien tik remiantis visuomenės elgesio norma. Ar nukrypimas nuo jos laikytinas tik keista, neįprasta elgsena, ar jis priskirtinas jau prie beprotiškos, priklausė nuo papročių. O šie vėlei susiję su atitinkamu laiku ir vieta, socialine tikrove. Tad kokio požiūrio paisant tolesniame pasakojime mums spręsti, kokiais kriterijais vadovautis nustatant, kuris valdovas buvo pamišęs, o kuris ne? Be jokios abejonės, per praėjusius tūkstančius ir šimtus metų būta daugybės labai keistų žmonių, kuriuos, remiantis išlikusiais faktais, šiuolaikiniu požiūriu būtų galima su tam tikru medicininio pagrįstumu laikyti psichikos ligoniais. O jeigu jų amžininkai nelaikė jų bepročiais, kaip tada?

Geras to pavyzdys yra Egipto faraonas Amenochotepas IV, gyvenęs 1375–1358 metais prieš Kristų ir pasivadinęs Echnatonu. Nekaringas, pasiligojęs ir silpnoko kūno sudėjimo jaunuolis buvo toks glėžnas ir švelnus, kad kai kurie tyrėjai net linkę manyti jį buvus moterį. Saulės dievą Atoną jis paskelbia vyriausiuoju dievu. Šis garbinamas ir vaizduojamas kaip blizgantis saulės skritulys su žmogaus rankomis spindulių galuose. Kadangi Echnatonas šventai tiki esąs Atono sūnus, įsako save šlovinti kaip dievą. Šį kultą jis įdiegia prievarta. Todėl jo valdymas laikomas juodu Egipto istorijos tarpsniu. Kai miršta motina, liepia ją palaidoti atskirai nuo tėvo savo paties būsimame kape. Taip Echnatonas, kaip Atono gyvavaizdis, norėjo visiškai pašalinti tėvą ir savo tėvynainiams pavaizduoti esąs gimęs savaime. Šių laikų požiūriu tokia elgsena nėra normali. Ji rodo jį sirgus sunkia psichozės forma, mažų mažiausiai – tai šizoido tipas. O amžininkams tokia elgsena atrodė visai normali. Jie iš tikrųjų tikėjo jį esant naujojo vyriausiojo saulės dievo sūnų.

Prie problemos, kaip nesuklysti vertinant pamišėlius, prisideda dar vienas keblukas klausimas. Ar šiai knygai pasirinkti asmenys būtinai turi būti patologiniai atvejai? Atsakymas – ne. Grynoji patologija

yra keblus dalykas. Perteikti vien su liga susijusius faktus ir aplinkys bes būtų vienpusiška. Tai iškraipytą vaizdą. Iš pagarbos aprašomiems asmenims mes jaučiame pareigą mėginti pavaizduoti visą žmogų, ap- rėpti visą asmenybę, nors ir labai trumpai. Antra vertus, turime kiek įmanydami remtis faktais, kuriuos skaitytojas galėtų patikrinti. Bet jeigu pamišėlis valdovas jau keli tūkstančiai metų kaip miręs, tai tie- siog neįmanoma. Net jei praėję tik keli šimtmečiai, destis kokie žinių šaltiniai, tai taip pat sunkoka padaryti. Volteras (Voltaire) čia nuėjo taip toli, kad teigė, jog tik šarlatanai gali pasiūlyti vaizduoti žmogų, su kuriuo nėra gyvenęs kartu. Kadangi joks biografijos pasakotojas neprikels iš mirusiųjų to, kuris jau seniai atsisveikinęs su pasauliu, aptarsimų valdovų charakteristikos turi tenkintis požymiais, rodan- čiais, kokie žmonės jie buvo ir kaip reikėsi jų pamišimas.

Šia knyga dar siekiama plačiau pažvelgti į skirtingas istorijos epochas ir atkreipti akis į dėmesio vertas asmenybes iš pamišusio ka- raliaus ar imperatoriaus aplinkos ir į dramatiškus su tais žmonėmis susijusius įvykius. Daugeliu atvejų valdovo psichikos liga reiškia šį tą daugiau nei vien asmeninę nelaimę. Visas kraštas ima kęsti, bėdos ir vargai užgriūva žmones, pakimba pilietinių karų ir svetimų jėgų įsiveržimo grėsmė. Pamatysime, kaip kokio nors karaliaus dvaro įta- rumo, intrigų ir asmeninių varžybų pritvinkusi aplinka gali dvasiškai sužlugdyti jauną ir lengvai paveikiamą prinčą, o jį užgulęs didžiulis politinis spaudimas sudaro palankias sąlygas atsiveikinti su protu. Knyga nepretenduoja į specialius mokslinius veikalus: pirmų pir- miausia ji nori lengvai skaitoma forma pateikti įdomių žinių iš praei- ties atskleidama margą istorinių įvykių panoramą. Ieškant pėdsakų išryškės kai kurios ne tokios žinomos smulkmenos.

Skirtingais laikais, į kuriuos įvesdina ši knyga, medikai į klausimą, kas sukelia beprotystę, ar ji išgydoma ir kaip ją gydyti, atsakė įvairiai. Jau keturi šimtai metų prieš Kristų garsiausias ir dar gyvas būdamas

didžiai gerbtas antikos medikas, Koso saloje gyvenęs graikų gydytojas Hipokratas ligų kilmę aiškino tuo, kad sutrinka keturių kūno syvų pusiausvyra: kraujo, gleivių, geltonosios ir juodosios tulžies, iš dalies ir vandens. Todėl šias ligas jis gydo daugiausia gyvenosenos keitimu ir dieta, taip pat vaistais ir chirurginėmis intervencijomis. Šia Hipokrato syvų teorija iki pat naujųjų laikų pradžios rėmėsi ir įprastinė beprotystės gydymo metodika: vartoti vidurių laisvinamieji vaistai, būdavo nuleidinėjamas kraujas ir statomos taurės. Po šešių šimtų metų graikų gydytojas Galenas iš Pergamo daro prielaidą, kad skysčių pusiausvyros sutrikimai gali sukelti ir sielos negalavimus, kurie reiškiasi pykčio protrūkiais, bet taip pat ir baimės būsenomis, apatija ir giliu liūdesiu. Galenas įsitikinęs, kad dėl ilgai trunkančio skysčių disbalanso atsiranda kūnui svetima masė, sudegusi juodoji tulžis, kurią vadina *melancholia adusta*. Šioji kylanti į smegenis ir sukelianti haliucinacijas, siutulio prieuolius, isteriškus verksmus ir bendrąją beprotystę.

Šiuos beprotystės gydymo metodus akademinį išprusimą įgiję gydytojai taiko iki pat XVI a. vidurio, nors daugelis viduramžių žmonių įsivaizduoja, kad tą ligą sukelia velnias arba raganos. Be to, mėginama gydyti ir relikvijomis. Šveicarų mokslininkas Teofrastas iš Hohenheimo, vadinamas Paracelsu, visu tuo suabejoja. Jo alchemijos ir astrologijos pamatu sukurtas sąmoningai krikščioniškas gydymas kūną veikiant cheminėmis substancijomis prieštarauja kūno skysčių pusiausvyros teorijai. Paracelsui pamišėliai nėra žmogiškumą praradusios būtybės – tai ligoniai, kuriems reikia padėti.

Viskas pasikeičia nuo XVII a. vidurio prasidėjus Apšvietos laikotarpiui. Proto epochoje dar labiau negu anksčiau nuo visuomenės atskiriami tie, kurie laikomi neprotingais ir neatitinka to, kas pagal Apšvietos pasaulėvaizdį lygybės ir orumo požiūriu suprantama kaip padoru, dorovinga ir žmogiška: tad iš visuomenės šalinami elgetos, bedarbiai ir valkatos, taip pat paleistuvės, sergantys lytinėmis ligomis

ir neįgalūs žmonės. Ypač pamišėliai. Iš visuomenės jie eliminuojami kaip viduramžiais buvo daroma su raupsuotaisiais. Prancūzų istorikas, filosofas, psichologas ir sociologas Mišelis Fuko (Michel Foucault) šias problemas aiškiai ir smulkiai aptarė savo 1961 metais išleistame pamatiniame veikale „Pamišimas ir beprotystė. Pamišimo istorija klasikiniiais laikais“. Jis vaizduoja, kaip beprotystė, suprantama kaip tai, kas „protui yra kita“, iš visuomenės sistemiškai šalinama ir „kompleksinėmis racionalios kontrolės bei tvarkos procedūromis“ priverčiama nutilti. Pakvaišėliai kartu su nusikaltėliais ir kitais iš visuomenės išguitaisiais be jokio skirtumo grūdami į tas pačias patalpas ir visokiais įnagiais kankinami siekiant išvaryti iš jų paikystes ir šitaip juos vėl atvesti į protą. Manoma, kad tie žmonės neįsitraukė alkiui, troškuliui, karščiui ir šalčiui, todėl menkai maitinami ir girdomi, laikomi pusnuogiai, o reitsykiais už atlygį net viešai rodomi. Anglų gydytojas Tomas Vilisas (Thomas Willis) 1684 metais rašo: „Pamišėliams gydyti iš tikrųjų nėra nieko veiksmingesnio ar būtinesnio už jų pagarbų ir šventą bijojimą, kuriuos jie laiko savo kankintojais <...>. Siautėjantys bepročiai greičiau ir sėkmingiau gydomi juos baudžiant ir griežtai su jais elgiantis ankštoje patalpoje negu vaistais ar medicininėmis priemonėmis.“ Kaip dar matysime, šių brutalių metodų neišvengė ir karūnuotos galvos.

Kai prancūzų gydytojas Filipas Pinelis (Philippe Pinel), nuo 1794 metų vyriausiasis Paryžiaus Salpetriero ligoninės gydytojas ir psichiatrijos pagrindėjas, savo pacientams nuima grandines ir juos išveda į gryną orą, įvyksta visuotinė permaina. Pinelis pripažįsta psichikos ligoniams teisę būti gydomiems. Nauji duomenys apie psichikos ligas, įgyti XIX a. pabaigoje susiformavus psichiatrijai, mūsų čia nebedomins, nes paskutinis pamišęs karalius, kuriam šioje knygoje skirtas biografinis portretas, su pasauliu atsisveikino 1886 metais. Tad dabar darome šuolį į tolimą praeitį, kad susitiktume su pirmuoju šios knygos pamišusiu valdovu.

„Siautėjantis tironas“ imperatoriaus soste

Kaligula (12–41 m. po Kr.)

Gajus Julijus Kalistas nustebeęs purto galvą. Tuo metu įtakingiausias ir galingiausias romėnų valdovų rūmuose valdininkas gavo imperatoriaus Kaligulos kvietimą kartu papietauti prie šventinio stalo. Kaip buvęs vergas Kalistas pasiekė daug. Tai, be abejonės, susiję ir su tuo, kad jo gražuolė duktė Nimfidija buvo viena iš imperatoriaus meilužių. Tačiau raštiškas kvietimas – ne ta priežastis, kodėl Kalistas ir kai kurie kiti aukšto rango aristokratai bei senatoriai, maždaug keturiasdešimtaisiais metais po Kristaus taip pat gavę kvietimus, nustebę negali patikėti savo akimis. Neįprasta visai kas kita – parašas. Kvietime vietoj Kaligulos parašyta *Incitatus*, kas išvertus reiškia maždaug „Greitakojis“. Taip vadinamas mėgstamiausias imperatoriaus žirgas.

Šiam jis rūmuose buvo įrengęs marmurinį tvartą su dramblio kaulo dėžiomis. Žirgo kamanos nusagstytos brangakmeniais, o purpurinės gūnios išaustos iš brangiausių siūlų. Visi svečiai sutaria: tai nebe normalu! O kai jie per prašmatnią puotą priversti žiūrėti, kaip žirgui aukšiniuose dubenyse patiekama avižų ir imperatorius paskelbia, kad Incitatus netrukus padarys konsulu, jiems nekyla mintis, jog imperatorius tenori iš jų pasityčioti. Jiems aišku kaip dieną: Kaligula išprotėjo.

Šią nuotykį su Incitatu yra aprašęs Gajus Svetonijus Trankvilas, vienas žinomiausių romėnų istoriografų, dažniausiai vadinamas tiesiog Svetonijumi. Apie tą įvykį jis kalba savo svarbiausiame veikalė *De vita caesarum* („Cezarių gyvenimas“), pasirodžiusiame šimtas dvidešimtais metais po Kristaus. Tai beveik ištiesai išlikęs dvylikos Romos imperijos valdovų – nuo Cezario iki Domiciano – biografijų rinkinys. Svetonijus gyveno maždaug šimtmetį vėliau po Kaligulos, imperatoriaus Hadriano rūmuose užėmė aukštą sekretoriaus postą. Tikėtina, kad turėdamas tokias privilegijuotas pareigas galėjo prieiti prie valstybės archyvų. Tačiau jis neketino būsimosioms kartoms palikti kuo tikslesnį tos epochos aprašymą. Svetonijus nebuvo istorikas dabartiniu supratimu. Save laikė veikia rašytoju, norinčiu amžininkams suteikti malonumą pirmiausia gera retorika ir ypatinga literatūrine kompozicija. Todėl į savo aprašymus sumaniai įpynę ir nemažai paskalų bei gaudų, tad dabar sunku tiksliai atskirti, kas tiesa, o kas anekdotas. Nors šiuolaikinis istorijos mokslas jau keli dešimtmečiai intensyviai lygina Svetonijaus pranešimus su šaltiniais ir yra priekaištavęs dėl jo polinkio plepėti, bet šiaip jie laikomi patikimais. Todėl kalbėdami apie laikotarpi, kuris mus čia domina, remsimės Svetonijumi, tad iš jo perimame ir įvykio su Incitatu aprašymą. Tai darome palyginti drąsiai, nes ir kiti antikos autoriai „siautėjantį tironą“, kaip Kaligulą pavadino Svetonijus, vaizdavo esant išprotėjusį. Romėnų filosofas Seneka, Kaligulos amžininkas, net asmeniškai jį pažinojęs,

vadina jį „išprotėjusiu niekšu“. Kiti autoriai, Plinijus Vyresnysis ir Juozapas Flavijus, po kelių dešimtmečių taip pat kalba apie šio valdovo „manijas“ ir „sutrikusią sielą“. Tacitas, pats garsiausias Romos imperijos laikotarpio istorikas, kurio užrašų apie Kaligulos valdymo laikus, deja, nėra išlikę, antrojo šimtmečio po Kristaus pradžioje savo „Analuose“ kalba apie šio imperatoriaus „sujauktą protą“, bet vis dėlto priduria, „kad, nepaisant to, jam netrūkę kalbinės įtaigos“. Galiausiai trečiojo šimtmečio pradžioje Kasijus Dionas parašo plačios apimties „Romos istoriją“, kurioje mini, kad Kaligula buvo „netekęs proto“. Todėl iki šiol historiografijoje yra išlikusi sąvoka „cezarių beprotystė“. Kaligula yra pirmasis romėnų imperatorius, į istoriją įėjęs kaip pamišėlis ir kaip koneveiktas bei neapkęstas monstras.

Į pasaulį Kaligula atėjo per patį karo įkarštį. Motina Agripina Vyresnioji, imperatoriaus Augusto vaikaitė, pagimdo jį, kaip praneša Svetonijus, dvyliktųjų metų po Kristaus rugpjūčio 31-ąją Antijuje, dabartiniame Ancijuje, keturiasdešimt kilometrų į pietus nuo Romos, ir pavadina Gajumi. Didžio romėnų ir valstybės vyro prisiminimui dar pridedami Julijaus Cezario vardai, galiausiai priduriamas ir Germaniko vardas. Taip vadinasi tėvas. Šis yra imperatoriaus Tiberijaus sūnėnas – Augusto paliepimu Tiberijus turėjo jį įsisūnyti. Dvejų metų mažąjį Gajų tėvai pasiima į vieną tolimosios Germanijos kariuomenės stovyklą prie Reino. Čia Germanikas yra vyriausiasis romėnų legionų vadas. Kovose su dešiniojo pereinio žemių germanų gentimis, kurios prieš kelerius metus cheruskų genties vado Arminijaus vadovaujamos prie Teutoburgo Miško buvo sutriuškinusios tris romėnų legionus, Germanikas jau buvo nusipelnęs nemažos šlovės. Dėl išpūdingo stoto, draugiškumo ir atviro būdo jį nepaprastai mėgo visos gyventojų grupės. Jis laikomas didvyriu, ypač jį gerbia kariai. Keturioliktaisiais metais jo kariai buvo pasišovę vietoj neapkenčiamo Tiberijaus net skelbti jį naujuoju imperatoriumi. Įsiplieskia maištas,

kurį Germanikas tik vargais negalais numalšina. Kai mažąjį Gajų prireikia kartu su motina iš kariuomenės stovyklos perkelti į saugią vietą, kai kurie kareiviai juodu paima įkaitais. Linksmindamiesi kariai verkšlenantį berniuką apauna nedidukais kareiviškais batais. Toks kaustytas batas vadinamas *caliga*: jais avi visi legionieriai nuo eilinių iki karvedžių. Nuo šiol mažasis Gajus įgyja Kaligulos pravardę: *caligula* reiškia „kareivio batukas“. Berniukas tampa legionierių stovyklos talismanu ir pelno kareivių prielankumą bei malonę. Visą vaikystę jis prabėgioja vilkėdamas kareivišką aprangą. Tačiau nepakenčia Kaligulos pravardės, kuria išgarsėjo istorijoje, todėl paskui baudžia kiekvieną, kuris jį taip pavadina.

Kai Germanikas septynioliktųjų metų pavasarį grįžta į Romą, penkiametis Kaligula kartu su keturiais broliais ir seserimis sėdėdamas viename iš vežimų turi progą savo akimis matyti, kaip jo tėvas gegužės 26 dieną nepaprastai pompastiškais triumfo eitynėmis yra pagerbiamas už karo žygius Germanijoje. Jau tų pačių metų rudenį su tėvais jis iškeliauja į Sirijos provinciją, kur Germanikui pavesta naujai sutvarkyti valdymą. Septynerių metų Kaligula vėl atsiduria reikšmingų įvykių sukuryje. Deja, šįkart jie liūdnesni, nes Germanikas staiga suserga ir visiškai netikėtai devynioliktų metų spalio 10 dieną, eidamas vos trisdešimt ketvirtuosius, miršta mįslingomis aplinkybėmis. Gulėdamas mirties patale Germanikas apkaltina jam priešiška nusiėmusį Sirijos vietininką Kalpurnijų Pizoną jį nunuodijus. Pasklinda pikti gandai. Romoje buvo kalbama, girdi, prie nužudymo sąmokslu esąs nagus prikišęs nepatiklusis imperatorius Tiberijus. Šis noris pašalinti savo įsūnį, nes tauta ir kareiviai jį labiau mėgstą už jį patį. Ankstyva tėvo mirtis berniukui yra negailestingas likimo smūgis, palieka gilų randą jo gyvenime. Iki šiol, būnant tėvų prieglobstyje, populiaraus Germaniko garbės atitekdamas ir jam, „kareivio batukui“. Dabar jis priverstas aristokratinėje Romos aplinkoje savo akimis ma-

tyti smurtines neapkenčiamo Tiberijaus sankcijas, nes nuolat bijodamas sąmokslų šis nesidrovėjo net žudyti ir skirti mirties bausmių.

Dešimtmetis Kaligula suvokia, kad ir motina Agripina, ir abu jo broliai – vienas šešiolikmetis, kitas septyniolikmetis – yra įpainioti į kovas dėl imperatoriaus sosto įpėdinystės. Kaip praneša Tacitas, Agripina iš tikrųjų buvo užsimojusi vieną iš savo sūnų kaip tiesioginį Augusto palikuonį pirm laiko pasodinti į valdžią. Su pareigomis nebesusitvarkantis ir viešumos vengiantis Tiberijus, kurį Tacitas apibūdina kaip plikagalvį, arogantišką ir pasalūną, tuo metu buvo puolęs į neviltį ir pasitraukęs į savo vilą Kaprio saloje, o tvarkyti kasdienius reikalus pavedęs galingam pretorijonų prefektui Lucijui Sejanui. Šis intrigantas piršo imperatoriui mintį, kad Germaniko šeima jam kelianti didžiulę grėsmę. Žmonės ir kariuomenė geidžia, kad Agripinos vyriausiasis sūnus Neronas (nepainioti su vėlesniuoju imperatoriumi) kuo greičiau perimtų sostą. Atsižvelgdamas į tai Tiberijus dvidešimt septintaisiais metais įsako Agripiną ir Neroną suimti ir uždaryti į areštinę. Gatves užtvindo romiečiai nešini jų portretais ir tuščiai reikalauja tuodu tučtuojau paleisti. Paskui senato akivaizdoje vykusiame procese Neronas paskelbiamas Romos valstybės priešiu ir kartu su motina Agripina išstremiamas į Pandatarijos ir Poncijos salas. Iki šiol neišaiškinta, ar Nerono mirties trisdešimtaisiais metais priežastis yra numarinimas bado, ar jis nusižudė pats po to, kai budelis, pasak Svetonijaus, prieš mirties bausmę jam parodė virves ir kablius. Motina tremtyje ištvėria dar trejus metus. Paskui nusižudo sužinojusi, kad ir jos sūnus Druzas, kaltinamas sąmokslu, įmestas į Romos kalėjimą ir ten mirė iškamuotas bado.

Dabar iš Germaniko šeimos tėra likęs Kaligula. Minėtus brutalius įvykius šiam teko patirti iš visai arti. Nėra jokios abejonės, kad be pėdsakų jie nepraėjo. Suėmus motiną penkiolikmetis staiga išplėšiamas iš šeimos aplinkos. Kartu su dviem jaunesnėmis seserimis Druzila ir

Livila, kurios jo gyvenime dar suvaidins svarbų vaidmenį, paauglys įkišamas globoti aštuoniasdešimt ketverių metų prosenelei Livijai, pirmesniojo imperatoriaus Augusto žmonai ir jo įpėdinio Tiberijaus motinai. Kai po dvejų metų ji amžiams užmerkia akis, Kaligula patenka pas senelę Antoniją Jaunesniąją, Germaniko motiną. Abiejuose namuose ji supa vien moteris. Kai kurie požymiai rodo, kad sunkūs išbandymai ir traumuojantys išgyvenimai jau tuo laikotarpiu bus prisidėję prie Kaligulos psichikos ligos. Tiesa, Svetonijus kalba tik apie tai, kad vaikystėje Kaligula sirgęs epilepsija ir ją nuolat kankinusi nemiga. Žinoma, ir šie požymiai galėjo būti vėlesnės sunkios psichozės pranašai (psichozės sąvokos, suprantama, anų laikų medicinoje dar nebuvo). Ištįsęs, plonomis kaip šakaliai kojomis ir atsikišusiu pilvu jaunuolis yra perdėtai nervingas ir nepaprastai bailus. Artėjant audrai ir pasigirdus griaustiniui jis slepiasi po lova. Dar jaunystės metais dėl balto kaip drobė veido, įlinkusių smilkinių ir giliai įdubusių akių, plačios, niūrios kaktos Kaligula palikdavo šiek tiek nejaukų įspūdį. Jis baiminasi dėl savo gyvybės, nes žino, kad dabar ir pats yra pretorijonų prefekto Sejano akiratyje, kad, ko gera, taip pat ir prieš jį kaip paskutinį likusį pretendantą į sosto įpėdinius rezgamas procesas. Jam pasirodo tarsi išsigelbėjimas, kai trisdešimtųjų metų pabaigoje visiškai netikėtai gauna imperatoriaus Tiberijaus įsakymą tuojau pat vykti iš Romos ir keliauti pas jį į Kaprio salą.

Čia Tiberijus pirmiausia jam įteikia baltos vilnos *toga virilis* („vyro togą“). Dabar aštuoniolikmetis Kaligula oficialiai laikomas suaugusiu. Šis iškilmingas aktas kartu duoda suprasti, kad jis yra įgijęs imperatoriaus prielankumą ir jo pasirinktas įpėdiniu. Tačiau iš tikrųjų Tiberijaus požiūris į Kaligulą lieka kaip ir anksčiau dvilypis, veikiau neigiamas. Jis prielankesnis savo tiesioginiam vaikaičiui Tiberijui Gemelui, kurį taip pat yra pasikvietęs. Gemelas šešeriais metais jaunesnis už Kaligulą, tačiau dėl galimos sosto įpėdinystės tai tuo

„Mūsų karalius išprotėjo!“

Anglijos karalius Jurgis III

(1738 m. birželio 4 d.–1820 m. sausio 29 d.)

Prabėgo daugiau negu trys šimtai metų po mūsų jau aprašyto šizofrenija sirgusio Anglijos karaliaus Henriko VI gyvenimo ir kančių istorijos, ir mes vėl grįžtame į Anglijos šalą, kad iš arčiau pažvelgtume į dar vieną britų karalių, kuriam protas per šešiasdešimties metų valdymą taip pat ne vieną kartą buvo aptemęs. Dėl to, kad Jurgis III – pamišėlis, nėra jokių abejonių. Tačiau jo patografijoje esama vienos ypatybės: mat šiuolaikinės medicinos požiūriu galima manyti, kad Jurgio III beprotystė buvo ne psichinės, o somatinės ligos padarinys. Išoriniai šios ligos požymiai eina pagret su tais, kurie būdingi šizofrenijai, manijai ir depresijai. Ir vienas, ir kitas atvejis veda prie to paties. Kokie organiniai negalavimai Jurgiui III sukėlė psichikos problemų, išsamiau kalbėsime piešdami jo biografinį portretą.

Jurgis III kilęs iš Velfų kunigaikščių giminės, vienos seniausių Europoje: jos ištakos siekia ankstyvuosius viduramžius. Jurgis pasaulį išvysta Londone 1738 m. birželio 4-osios rytą kaip Hanoverio kurfiursto Frydricho Liudviko ir jo žmonos Saksonijos-Gotos hercogo dukters Augustos sūnus. Tai pirmas Anglijoje gimęs Hanoverių dinastijos monarchas. Jo atėjimas į pasaulį tėvams kainavo daug nuogaštavimų ir vilčių, nes jis šioje žemėje pasirodė dviem mėnesiais anksčiau, negu turėjo. Pirmiausia žindyvei Meri Smit (Mary Smith) reikia dėkoti, kad jis išvis išgyveno. Apie jo ankstyvąją vaikystę mažai kas žinoma. Yra rašytinių duomenų, kad ketverių metų jis laikomas meiliu, žaviu berniuku, yra apkūnus, o tų laikų požiūriu tai esąs geros sveikatos požymis. Britų istorikas Džonas Heraldas Plambas (John Harald Plumb) pažymi, kad Jurgis buvęs „labai kvailas“: jo intelekto, jei būtų augęs paprastomis sąlygomis, būtų užtekę tik nekvalifikuoto darbininko profesijai. Tačiau šiai nuomonei prieštarauja kai kurie iš tų laikų išlikę liudijimai. Žymus vokiečių rašytojas ir matematikas Georgas Kristofas Lichtenbergas (Georg Christoph Lichtenberg) ne kartą lankydamasis Anglijoje yra su Jurgiu dažnai kalbėjęs ir jį apibūdinęs kaip „puikų žmogų“ ir „išmintingą karalių“. Pasak Lichtenbergo, Jurgis III mėgęs tirti gamtą, rėmęs vokiečių ir britų astronomą Frydrichą Vilhelmą Heršelį (Friedrich Wilhelm Herschel), 1781 m. atradusį Urano planetą. Ir dar vienas faktas kalba prieš tai, kad Jurgis buvęs labai kvailas. Visą gyvenimą jis rinko knygas, Britų muziejui padovanojo 1762 m. nupirtą garsią 65 tūkstančių tomų knygų kolekciją ir net įsteigė Britų nacionalinę biblioteką. Ne, kvailas tas žmogus tikrai nebuvo. Tuo įsitikinsime iš tolesnės jo biografijos.

Dešimties metų Jurgis vaidina vaikų teatre tauraus romėnų valstybės vyro Marko Porcijaus Katono vaidmenį. Laisvo laiko berniukui bemaž nelieka, nes priešpiet ir po pietų turi lankyti savo mokytojo ir auklėtojo Džordžo Leviso Skoto (George Lewis Scott), žinomo

matematiko, pamokas. Kai Jurgio tėvas Hanoverio kurfiurstas Frydrichas Liudvikas po trumpos ligos 1751 m. kovo 31 dieną staiga, išgyvenęs vos keturiasdešimt ketverius metus, miršta, trylikmetis Jurgis tampa Edinburgo kunigaikščiu, o kaip sosto įpėdiniui jam suteikiamas oficialus *Prince of Wales* (Velso princo) titulas. Naujuoju globėju ir auklėtoju pasikviečiamas iki tol niekuo neišsiskyręs, bet, būtina pabrėžti, politikoje visai nenusimanantis škotų didikas Džonas Stiuartas (John Stuart), Bjuto erlas. Šiaip jis yra rimtas, pamaldus, didžiai išprusęs žmogus, ketinantis savo auklėtiniui perteikti viską, ką geriausiai išmano. Jis tampa jam tarsi antruoju tėvu. Tačiau vaiko prisirišimas prie šio lordo ir jo daroma jam įtaka turi ir neigiamų padarinių. Mokytojas nuolat prikaišioja, kad Jurgis daro klaidų, kritikuoja už abejingumą daugeliui dalykų ir tam, kas dedasi aplinkui. Jurgis ima jaustis nieko negalįs, esąs niekam tikęs, ir tai dar labiau slegia jam sielą. Jurgis jau anksti nusivilia savimi, nes mokytojas vis stengiasi jam įkalti į galvą, koks be galo reikšmingas yra karaliaus postas ir kokio nepaprasto aktyvumo iš jo tikimasi. Garbingo ir didžių politiką vykdančio valdovo įvaizdis, kokį mokytojas jam stengiasi formuoti, tapus karaliumi netrukus pasirodys niekam tikęs. O šis paveikslas grindžiamas dviem svarbiausiais – vienovės ir atnaujinimo – principais, kokius buvo suformulavęs anglų politikas ir filosofas vikontas Henris Bulingbrukas (Henry Bolingbroke) savo 1738 m. tuometiniam sosto įpėdiniui, Jurgio tėvui, parašytame veikale *The Idea of a Patriot King* („Karaliaus patrioto idėja“). Taip Jurgis jau anksti yra veikiamas Bulingbruko patriarchalinio valdymo koncepto pagal Senojo Testamento Karalių knygų pavyzdį.

Kažkodėl sosto įpėdinis Londone gyvena Lesterio name šiaurinėje Lesterio skvero pusėje, o ne karaliaus rūmuose. Mat taip jį norima atskirti nuo karaliaus Jurgio II, jo senelio, nes Jurgio motina Augusta karaliumi nepasitiki, bet taip pat ir todėl, kad pats sosto įpėdinis kai

kuriais principiniais klausimais nesutinka su Jurgio II politika. Tęsti iki tol nelabai sėkmingą karą Amerikoje su Prancūzija jis, kaip ir jo mokytojas ir globėjas Džonas Stiuartas, laiko esant netikslinga, taip pat netikslinga laiko ir Anglijos sąjungą su Frydricho II Didžiojo Prūsija Septynerių metų kare (1756–1763) su Austrija, Rusija ir Prancūzija, nes buvo įsitikinęs, kad Prūsijos ir Anglijos interesai mažai ką teturi bendra. XVIII a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje sosto įpėdinio ir senovo karaliaus nesutarimai taip sustiprėja, kad išsismarkavusiųjų sutaukyti nebeįstengia net puikus ministro pirmininko Viljamo Pito (William Pitt) vyresniojo iškalbos menas. Tačiau bręstanti krizė staugia pati išsisprendžia 1760 m. spalio 25 dieną, kai septyniasdešimt septynerių metų sunkiai beprigirdintis ir viena akimi aklas karalius Jurgis II ankstų rytą išgėręs puodelį karšto šokolado ir atsisėdęs tualete taip persistengia, kad iškart sukniumba negyvas. Per skrodimą nustatoma, kad plyšo dešinysis širdies skilvelis.

Dvidešimt dvejų metų princui Jurgiui palankesnio laiko tapti nauju karaliumi ir būti negalėjo. 1760 m. birželio mėnesį Indėnų karas Šiaurės Amerikoje netikėtai ėmė krypti britams palankia linkme: jau rugsėjį Monrealyje ir kitose provincijose pasidavė nemažai prancūzų fortų. Matydamas naujus britų užkariavimus Jurgio mokytojas, lordas ir Bjuto erlas Džonas Stiuartas, gali išdidžiai pareikšti: „Jo didenybė žengia į sostą su pergale ir šlove!“ Tai įvyksta jau 1760 m. spalio 26 dieną. Nortumberlando hercogienė naująjį jaunąjį karalių apibūdina kaip „aukštą ir tvirtą, bet kartu ir malonų, baltos, jaunatviškos veido spalvos, mėlynų akių, turintį ypač gražius dantis ir rusvus plaukus“ jaunuolį. Savo pirmojoje sosto kalboje Jurgis III skelbia: „Gimęs ir išauklėtas šioje šalyje šloviniu ir gerbiu Didžiosios Britanijos vardą. Ir nepaprasta mano gyvenimo laimė visuomet bus rūpintis gerove tautos, kurios lojalumą ir man rodomą nuoširdų prielankumą laikau didžiausiu ir nuolatiniu savo

sosto saugumu.“ Jau nuo pat valdymo pradžios, kaip atrodo, Jurgis III savo skelbtą užmojį būti karalius patriotas ketina įgyvendinti rimtai. 1760 m. gruodžio 25-osios laikraščio *Bath Chronicle* numeryje skaitome: „Pranešama, kad karo su Prancūzija akivaizdoje Jo Didenybė uždraudžia rūmuose ir net prie savo paties šventinio stalo gerti prancūziškus vynus. Apytikriai skaičiuojama, kad per metus dėl to bus sutaupoma ne mažiau kaip 40 tūkstančių svarų.“ Pirmaisiais naujojo valdymo mėnesiais daugiausia ir bus šnekama apie pirmenybę tam, kas angliška.

Naujasis karalius paprastiems žmonėms visai patinka. Jis dar labiau išpopuliarėja, kai 1761 m. rugsėjo 8 dienos pavakaryje Šv. Jono rūmų, oficialiosios Londono rezidencijos, karališkojoje koplyčioje susituokia su vokiečių kilmės septyniolikos metų Meklenburgo-Štrellico princese Sofija Šarlote. Tai yra kartu ir diena, kai Sofija Šarlotė pirmą kartą regi savo sutuoktinį. Toji tamsiaplaukė, smulkaus sudėjimo jauna dama anaipatol nėra gražuolė. Užtat Vokietijoje yra puikiai išlavinta, išmano ne tik gamtos mokslus, muziką ir namų ūkio dalykus, bet ir nepriekaištingai moka kelias kalbas ir mėgsta rašyti laiškus. Jurgis ir atkreipė į ją dėmesį perskaitęs vieną jos laišką, kurį ji buvo parašiusi Prūsijos karaliui Frydrichui II Didžiajam skųsdamasi prūsų armijos elgesiu Meklenburge. Laišką išspausdino laikraščiai, ir taip jis pateko į Londoną.

Vieną kartą, netrukus po vestuvių, karališkajai porai važiuojant į teatrą džiūgaujanti minia taip entuziastingai spraudžiasi prie karietos, kad keturi žmonės sutraiškomi negyvai. Oficialus karūnavimas įvyksta tik 1761 m. rugsėjo 21 dieną Vestminsterio abatijoje. Po to šeima apsigyvena Kju rūmuose, kuriuos supa nuostabus botanikos parkas. Karalienė Šarlotė labai nuoširdžiai imasi jį puoselėti ir plėsti. Todėl britai jai suteikia garbės titulą *Queen of Botany* (Botanikos karalienė). Dar ir dabar Kju sodai laikomi vienu iš gražiausių parkų

Didžiojoje Britanijoje. Jurgis III taip pat mėgsta vaikščioti toli nusi-driekiančiais skverais ir domėtis daugybe visokių augalų. Jo santuoka su Šarlote visai laiminga. Šarlotė vertina vyro pareigingumą, korektiškumą, pamaldumą ir draugiškumą žmonėms. Jai džiugu, kad jos karališkasis sutuoktinis nėra „laisvamanis“ kaip Frydrichas II Didysis, kuriam jau vien dėl to nelabai simpatizuoja.

Jurgiui smagu žmoną paikinti ir pildyti jos pageidavimus. Ji norėtų daugiau šunų, ir jų gauna. Jai labai patinka uostyti tabaką, ir jis toleruoja. Ji turi silpnę papuošalams, ir jis už juos moka. O kai susi-žavėjęs įsitikina, kad ji, kaip ir jis, mielai skambina klavesinu, 1764 m. nuperka iškart tris – vieną jai ir du sau. Šarlotė atsidėkoja tuo, kad sumano jam visokių nedidelių renginių: koncertų, iškilmingų vakarienių, vaidinimų, o vieną kartą net pakviečia kinų šešėlių teatrą, ir jis Jurgiui be galo patiko. Pora gražiai sutaria, taip pat ir lovoje, bent pirmaisiais metais. Jau 1762 m. rugpjūčio 12 dieną Šarlotė pagimdo sūnų, sosto įpėdinį ir būsimą karalių Jurgį IV. Ji žino, kad vyrą žavi didelės šeimos, tad pagimdo dar keturiolika vaikų – aštuonis berniukus ir šešias mergaites. Tik du vaikai miršta pirmaisiais dvejais gyvenimo metais, kiti sulaukia garbaus amžiaus.

Karališkoji šeima Kju rūmuose gyvena paprastai, bemaž kaip eiliniai žmonės. Jurgis patvirtina esąs tikintis krikščionis ir įsitikinęs protestantas, aktyviai palaikantis Anglikonų bažnyčią. Kai 1778 m. gruodį jam praneša, kad pakeliui į teatrą rengiamasi jį nužudyti, jis viešai pareiškia, jog pasitikįs Dievo visagalybe, nes Dievas esą geriausiai žino, kas yra gera, o kas bloga. Todėl eisias ne į teatrą, o priimti šventosios Komunijos. Taip pat ir kai 1786 m. žlunga pas turtingus žmones tarnaujančios, pasimaišiusio proto kambarinės Margaritos Nikolson (Margaret Nicholson) mėginimas Jurgį III nužudyti virtuviniu peiliu lipant jam prie Šv. Jono rūmų iš kariatetos, jis reaguoja ramiai ir apdairiai, atjaučia „vargšę moterį“. Jis pasirūpina, kad pasikė-

sintoja patektų į gydymo įstaigą. Viešoji nuomonė tai aukštai įvertina. O jo kritikai ir priešininkai ši jo įsikišimą, kad būtų išvengta teismo, laiko „tironišku aktu“.

Kju rūmuose Jurgis pirmiausia jaučiasi esąs tėvas. Drabužius mėgsta paprastus, bet švėsdamas savo gimimo dienas vis dėlto neslepia, kad patinka puošnios uniformos. Ypatingomis progomis užsivelka šventinį arnotą ir didelių iškilmių anaipol nelinkęs vengti. 1801 m. sausio 19-ąją per karalienės Šarlotės penkiasdešimt septintąjį gimtadienį Šv. Jono rūmų pokylių salėje jis pasirodo vilkėdamas puošnia skaisčiai raudona, auksu siuvinėta ir brangiais deimantais apsaugstyta mantija, kokios dvaro bendruomenė dar niekuomet nebuvo mačiusi. Vertingą, pilkojo garnio plunksna padabintą skrybėlę jis neša pasidėjęs ant rankos taip gracingai, kad tai negali likti nepastebėta. Banketai, kur stalai lūžta nuo patiekalų, jo nelabai traukia – jam labiau patinka paprasti patiekalai. Iki šiol jis atidžiai žiūri, ką valgo ir geria. Pavyzdžiui, vengia cukraus, o gaivinasi verčiau kiek atšaldytu limonadu negu vynu. Tačiau, kaip dar matysime, bent laikinas rūpinimasis kuo sveikiau maitintis jo neapsaugo nuo medžiagų apykaitos sutrikimų. Iki pirmųjų ligos priepuolių Jurgis atidžiai rūpinasi vaikų auklėjimu. Jis mėgina sūnams drausti lošti kortomis ir žaisti bet kokius azartinius žaidimus, kurie kartu su stipriais gėrimais dvare labai įėjo į madą. Nors ir gaila, bet tai pavyksta ne visuomet. Iš karalienės Šarlotės dienoraščių žinome, kad Jurgis nepaprastai mėgo ir, matyt, visai neblogai žaidė nardus, arba trikratą. Šarlotės tai nedomina. Ji visa siela atsiduoda namų pareigoms, taip pat niekuomet nesikiša į politiką.

Paskyręs savo buvusį auklėtoją lordą Džoną Stiuartą iš pradžių pirmuoju valstybės sekretoriumi, paskui – pirmuoju lordu išdininuku, kuris visiškai pritaria idealistiniams valdymo tikslams ir karaliaus galios sampratai, Jurgis III stengiasi susigrąžinti kuo daugiau galių,